

Миљана Милојевић*

ДРУШТВЕНО ПРОШИРЕНА КОГНИЦИЈА И КОВИД-19 ПАНДЕМИЈА

Апстракт: У овом раду намеравам да понудим једну другачију перспективу на утицај физичке и друштвене изолације на појединца у периоду ковид-19 пандемије. Наиме, до сада се могу издвојити два приступа у сагледавању таквих утицаја: психолошки, који настоји да идентификује настанак и начин деловања нових спољашњих стресора на појединца, и правно-етички, који евалуира оправданост и исправност одређених стратегија за успоравање пандемије, а које нарушавају људска права, попут права на слободу кретања. Нова перспектива, описана у овом раду, не треба да замени ниједан од наведених приступа, већ да их употпуни пружајући један нови теоријски оквир. У раду ће највећа пажња бити посвећена заснивању главних претпоставки таквог новог погледа, претпоставци да се појединци као когнитивни системи и сопства понекад проширују на околину и претпоставци да та околина може бити и друштвена, тј. да су појединци понекад делимично конституисани од когнитивних ресурса других људи. Уколико би се показало да су ове претпоставке добро засноване, психолошки утицаји изолације могли би бити сагледани и као видови унутрашње трансформације појединца који остаје без неких својих делова, а не само као спољашњи негативни психогени фактори. Такође, усвајање становишта да су појединци друштвено проширени когнитивни системи водило би препознавању новог правно-етичког проблема у контексту принудне друштвене изолације – угрожавања личних права која се тичу личног интегритета и идентитета.

Кључне речи: проширена когниција, проширено сопство, друштвена протетика, лична права

Увод

Утицај пандемије ковид-19, проглашене 11. марта 2020. године, на човечанство је свепрожимајући. Он је свакако најнепосреднији када је

* Миљана Милојевић, Ванредни професор, Одељење за филозофију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, miljana.milojevic@gmail.com

у питању физичко здравље појединца, али се изузетно снажно очитује и у нарушеним друштвеним односима, функционисању економије и психичком здрављу и когнитивном функционисању појединца.

У овом раду фокусираћу се на последњу наведену област утицаја пандемије на човека. Последице пандемије на психичко здравље и когнитивно функционисање појединца истражују се од њеног почетка и запажен је раст таквих поремећаја и обољења, као и пораст различитих физичких поремећаја узрокованих психогеним факторима (нпр. промена телесне тежине, Zachary et al. 2020)¹. Међу најчешћим психичким поремећајима и симптомима издвајају се депресија, анксиозност, несаница, ПТСП и психолошка узнемиреност, а њихови непосредни узроци су најчешће идентификовани као негативне емоције и стрес изазвани самом опасношћу вируса SARS-CoV-2, али и различитим стратегијама које су коришћене за сузбијање болести изазване овим узрочником. Међу њима се истичу страхови, узнемиреност и стрес везани за ризик од заражавања, смрт вољених особа, заражавања блиских људи, друштвена изолација, усамљеност, исцрпљеност здравствених радника, губитак посла, финансијска несигурност и сиромаштво, као и претерана конзумација информација из медија (Senat et al. 2021).

Насупрот таквом стандардном приступу клиничких психолога и психијатара, који нарушено психичко здравље и когнитивно функционисање појединца виде као изазвано спољашњим негативним утицајима, у овом раду желим да представим једну другачију перспективу која такве промене види као последице унутрашњих трансформација појединца. У питању је перспектива која као истиниту узима претпоставку проширења ума и когниције (Clark and Chalmers 1998), а додатно претпоставља могућност њиховог друштвеног проширења (Gallagher, 2013; Koslyn, 2006; Lyre, 2018; Carvalho, 2019). Тако усвојена перспектива не може сама по себи да концептуализује релевантне промене когнитивног функционисања у периоду пандемије као патолошке или ненормалне, јер представља пре свега један дескриптивни, а не нормативни оквир за промишљање природе когнитивног процесирања. У том смислу, понуђени оквир ће понудити један другачији поглед на измењено когнитивно функционисање појединаца у условима друштвене изолације, који није фокусиран на психичка обољења и поремећаје. Ово ће уједно бити и примарни циљ ове анализе. Ипак, новоусвојена перспектива помоћи ће да се утицаји друштвене изолације сагледају на другачији начин, такав који

1 Мада не нужно и самоубистава, супротно извештавању медија (барем у раној фази пандемије до краја јула 2020, Pirkis et al. 2021).

прекидање друштвених контаката не види као негативни спољашњи утицај на психолошко здравље појединца, већ као трансформативни догађај у којем се мења идентитет појединца. Такође, укратко ће се сагледати и могуће правно-етичке импликације наметања друштвене изолације, уколико се она посматра као процес који мења границе и интегритет лица.

1. Хипотеза проширене когниције

Хипотеза проширене когниције има велики број претеча у филозофији и науци, међу њима су Хајдегеров појам бића-у-свету, примена теорије динамичких система у биологији Берталанфија, културно-историјска психологија Виготског, Џејмсово схватање искуства и свести, итд. Овим становиштима заједничко је истицање значаја околине за психолошко и биолошко функционисање појединца, као и препознавање различитих повратних узрочних веза између појединца и његове околине које творе својеврсне проширене, динамички упарене системе. Ипак, сама хипотеза проширене когниције је експлицитно формулисана тек у раду Кларка и Чалмерса под називом „Проширени ум” (Clark & Chalmers, 1998). Њоме се укратко тврди да:

„Уколико, док се суочавамо са неким задатком, део света функционише као процес који, да је обављен у глави, не бисмо оклевали да одредимо као део когнитивног процеса, онда тај део света (тако тврдим) јесте део когнитивног процеса” (Clark & Chalmers, 1998/2008:222).

Слично Патнаму који је тврдио да „значања, напосто, нису у глави” (1975), Кларк и Чалмерс тврде да когнитивни процеси нису, барем не у потпуности, ограничени на оно што се збива унутар лобања људи. Патнамово становиште да семантички садржаји језичких израза и мисли нису у потпуности одређени унутрашњим збивањима водило је усвајању такозваног „далекосежног функционализма” (енг. *long-arm functionalism*), према којем је за индивидуацију менталних стања потребно узети у обзир стања и догађаје из околине појединца, а не само функционално релевантна сензомоторна стања појединца. Оскар са Земље поседује другачије веровање од Оскара са хипотетичке Земље близнакиње о ономе шта се налази пред њим када гледа у чашу течности коју је наточио из своје чесме, иако се налази у тип-идентичном унутрашњем стању, јер се испред њега налази H_2O , а испред Оскара са Близнакиње XYZ. Упрошћено, њихова веровања су различита, јер су произведена различитим стањима ствари иако ове разлике њима нису когнитивно транспарентне. У том смислу, већ

семантички екстернализам патнамовског типа води менталном или когнитивном екстернализму, јер су услови који делимично одређују да ли С верује да р или q спољашњи когнитивном субјекту. Ипак, према таквом становишту носиоци релевантног семантичког садржаја (претпоставимо да су то симболичке менталне репрезентације) у потпуности се налазе у границама когнитивног субјекта. Штавише, све што је каузално релевантно за когнитивно функционисање и понашање оба Оскара, према том становишту, јесте неуралног, тј. унутрашњег, типа. Два тип-идентична неурална стања могу носити два различита семантичка садржаја, али ће њихове каузалне моћи бити идентичне, јер су сва њихова физичка својства идентична. Из тих разлога, такав тип екстернализма се назива и пасивним екстернализмом у супротности са активним екстернализмом који бране Кларк и Чалмерс (Clark & Chalmers, 1998/2008).

Главна одлика активног екстернализма, који суштински одређује становиште проширене когниције, јесте да се каузално ефикасни делови когнитивних процеса и/или менталних стања налазе ван коже биолошки одређеног појединца. Разлика између пасивног и активног екстернализма може се концептуализовати и помоћу појмова кључних и тоталних реализација које уводи Вилсон (2004). Према Вилсону можемо разликовати два типа реализатора менталних стања. Кључни или централни реализатори су они који играју релевантне каузално-функционалне улоге одговарајућих менталних стања, док су тотални реализатори они који су метафизички довољни за индивидуацију тог стања, односно неког својства вишег реда (Wilson, 2004: 107–108). Према активним екстерналистима нису само тотални реализатори делимично спољашњи субјекту релевантног менталног стања, као што је то случај ако је патнамовски екстернализам тачан, већ су то и кључни реализатори. Сасвим је јасно до сада да је активни екстернализам доста радикалнија теза од семантичког или пасивног екстернализма. Док пасивни екстернализам није доводио у питање где се когнитивно процесирање одвија, нити где се налазе ментална стања као каузално ефикасни ентитети који производе наше понашање, тј. прихватао је последње уточиште картезијанског интернализма или претпоставку да се ум и когнитивно процесирање налазе у глави, активни екстернализам проширује сам когнитивни систем или ум на делове околине.

Поставља се питање сада како је могуће аргументовати у прилог тако радикалној тези. Главна мотивација активних екстерналиста налази се у добро познатом увиду да су функционално одређени ентитети и процеси вишеструко реализабилни. Док је теза о вишеструкој

реализабилности менталног и когнитивног обично коришћена да се објасни како бисмо могли да припишемо ментална стања или когнитивне процесе ванземаљским бићима или вештачким системима који не деле нашу неурофизиологију, теоретичари проширене когниције доводе у питање искључиво неуралну реализацију таквих стања и процеса и код самих људи. Наиме, доминантно функционалистичко становиште у филозофији духа и когнитивним наукама традиционално је сматрало да су све инстанце менталних стања и когнитивних процеса код људи контингентно идентичне или у потпуности реализоване неуралним стањима и процесима. Међутим, ако би се испоставило да и комплексни склопови људи као биолошких органа и делова околине могу извршавати исте функције, онда начелно не би требало да буде теоријских препрека у идентификацији екстерно или делимично екстерно реализованих менталних стања и когнитивних процеса. Из ових разлога хипотеза о проширењу ума и когниције се често концептуализује и као став против неуралног шовинизма.

Ново питање које се намеће је: Да ли заиста постоје стања и процеси који играју типичне функционалне улоге препознате у областима филозофије духа, психологије и когнитивне науке, а који су истовремено барем делимично екстерно реализовани? Поборници хипотезе о проширењу сматрају да таквих стања и процеса има у изобиљу и да проширени умови и проширени когнитивни системи нису само хипотетички ентитети, већ да смо ми сами по својој природи својеврсни киборзи. Најпознатије илустрације проширених стања и процеса су сценарио који укључује Ота и Ингу и случај ротације геометријских облика у игри Тетрис (Clark & Chalmers, 1998).

Кларк и Чалмерс (1998) тврде да нема функционално релевантне разлике између неког конкретног стања Отове свеске и одговарајућег стања Ингине биолошке меморије и тиме сматрају да доказују да постоје проширена ментална стања и последично, проширени умови (под претпоставком да се сва ментална стања налазе у оквирима ума. Ову претпоставку неки аутори, попут Олсона [2011] одбацују). Наиме, Ото, који болује од Алцхајмерове болести, релевантне информације до којих је дошао инференцијално или перцептивно и које је претходно свесно усвојио, бележи у своју свеску, као што их Инга похрањује у своје памћење. У Отовој свесци се тако налази и информација о адреси једног конкретног музеја и она на исти начин, упарена са одговарајућим другим интенционалним стањима, попут жеље да посети тај музеј, управља Отовим понашањем као што то чини и

Ингино упамћено веровање о локацији музеја. Према релевантном паритету Отово диспозиционо веровање о локацији музеја барем је делимично (јер се сама репрезентација која носи одговарајући семантички садржај његовог веровања налази у свесци) реализовано у околини.

На сличан начин можемо и различите манипулације околине које мењају структуру когнитивних задатака да концептуализујемо као проширене когнитивне процесе. Тако Кларк и Чалмерс описују случај физичког манипулисања облицима у игри Тетрис као случај „епистемичке акције” (Kirsch & Maglio, 1994) и проширеног когнитивног процеса. „Епистемичке акције” су физичке манипулације околином којима се не постиже само лакше обављање неког физичког циља, какве су оне у којима користимо типично оруђе попут чекића, већ се њима мења сама когнитивна и компјутациона структура неког епистемичког задатка. Ротирањем облика притисцима на дугме у игри Тетрис ми омогућавамо сагледавање могућих уклапања различитих облика. У овом случају не постоји актуелни унутрашњи когнитивни процес који би био функционално и компјутационо идентичан брзој ротацији облика која је омогућена физичким манипулисањем околином, али Кларк и Чалмерс сматрају да када бисмо имали неурални имплант који би нам омогућавао да такво ротирање обављамо у глави такав унутрашњи процес не бисмо имали проблема да назовемо когнитивним.

Можемо да приметимо да се захтевани функционални изоморфизам између проширеног и унутрашњег стања или процеса не примењује само на актуална стања и процесе, већ и на хипотетичка стања и процесе које бисмо назвали когнитивним да су се одиграли у глави. Овиме се омогућава да се проширењем реализују стања и процеси који се иначе не догађају у нашим главама, односно према хипотези о проширеној когницији могуће је да проширени процеси побољшају или измене наше унутрашње когнитивно процесирање које је ограничено нашим неуралним ресурсима. Теза о модификацији когнитивног процесирања је од пресудног значаја за аргументацију која се износи у овом раду. Нажалост, обим овог рада нам не омогућава да улазимо у даље заснивање и оправдавање хипотезе о когнитивном проширењу, па ћемо у наставку одмах прећи на питање – да ли поред одговарајућих артефаката и директне манипулације околином и друштвене акције и друштвена околина могу под наведеним условима бити конститутивне за наше когнитивно процесирање?

2. Друштвено проширена когниција

Већи број аутора говори о друштвено проширеној когницији и то чине на различите начине. Овде ћемо кратко сагледати три могућа начина да се заснује теза о друштвено проширеној когницији и различита предвиђања која таква становишта могу имати за случајеве умањене друштвене интеракције каква се јавља у доба пандемије. Међу њима ће се издвојити становиште Галагера (2013) који црпи своје упориште из теорије одигравања (енг. *enactivism*), Лиреово (2018) схватање дељене интенционалности и Кослиново (2006) схватање друштвене протетике.

а) Галагерова друштвено проширена когниција

Галагерово становиште је специфично по томе што се ослања на теорију одигравања и постулирање друштвених афорданси (енг. *affordances* – опажања околине као окружења које може да помогне у остваривању наших циљева), а од понуђених становишта је најудаљеније од оригиналних интенција и аргумената аутора хипотезе о проширеној когницији. Наиме, граница између главних претпоставки проширене когниције и оних дистрибуиране или подупрте (енг. *scaffolded*) когниције, које не инсистирају на, редом, појединачном субјекту као центру когнитивног процесирања и јакој конститутивној улози спољашњих елемената когниције, биће готово сасвим замањена као што то примећује и Слорс (2019). Ипак, само становиште је значајно, јер расветљава улогу друштвених пракси и друштвених институција у обликовању људског мишљења и просуђивања, а сам Галагер га назива становиштем друштвено проширене когниције иако и сам напомиње да је оно то само у слабијем и либералнијем смислу.

Галагер контрастира своје становиште са „констриктивним” становиштем Кларка и Чалмерса и напомиње да о друштвеном проширењу когниције говори у контексту

„менталних институција’ (Galagher & Crisafi 2009), у смислу да оне нису само институције помоћу којих остварујемо одређене когнитивне процесе, већ које су такође такве да без њих ти процеси не би ни постојали. Оне су макар омогућавајући услови и, према најлибералнијем читању, конститутивне су за те процесе.” (Galagher, 2013: 6)

У такве институције Галагер убраја правне системе, културне институције и истраживачке праксе. Према Галагеру друштвене институције, попут правног уговора или обичаја постављања дрвене ограде да би се ограничило кретање стоке, нису само оруђа којима

се когнитивни задаци решавају, већ представљају формално или неформално организоване институције које улазе у саме процесе мишљења и обликују их. Такве институције постављањем низа норми и правила, као и ношењем одређеног знања *како* и готових одговора на различите когнитивне задатке, обликују наше процесе мишљења и простор у којем се решавају проблеми и доносе одлуке. Како би оправдао своје ставове о конститутивној улози „менталних институција” Галагер наглашава активну природу когниције која се заступа у теорији одигравања.

Теорија одигравања је превасходно теорија која се тиче перцепције (Noe, 2005), али је у двадесет првом веку проширена и на више когнитивне процесе. Према њој перцептивни процеси нису само статично примање стимулуса из околине и њихова обрада, већ су они вођени и уобличени познавањем сензомоторних контингенција које је могуће стећи само делањем у свету. Тако перципирање даљине није само статична одлика слике на нашој рожњачи, већ знање колико бисмо морали да се померимо да би имали одговарајући тактилни надражај изазван удаљеним објектом. На тај начин перцепција се не посматра као пасивна способност, већ као посебна способност утеловљеног активног бића које својим делањем искушава околину. Тек из ове интеракције утеловљеног бића и околине перцептивни процеси могу да настану. Слично, саму когницију Галагер схвата као специфичан низ телесних активности, а не као унутрашњу манипулацију симболичким материјалом или семантичким садржајем. Когниција, према тој слици, постаје „било која интеракција или делатност која производи значење за агента, где производња значења није само индивидуално подузеће” (Galagher, 2013). Такво делање је заузврат уобличено и усмерено познавањем различитих могућности, а ова сазнања и норме често бивају институционализовани.

Такво схватање проширења когниције је свакако значајно удаљено од оног описаног у претходном поглављу, где се инсистирало на функционално-каузалним односима и проширењу кључних реализатора одговарајућих стања или процеса. Из тих разлога, Слорс (2019) настоји да реконцептуализује Галагерову позицију као вид „симбиотичке”, а не проширене когниције. Као главну разлику између ових становишта он наводи фокус проширене когниције на функционалну интеграцију и, с друге стране, фокус симбиотичке когниције на зависност од задатка – холистичко међудефинисање задатака и улога. Такође, Галагер користи критеријум конституције Де Јегерове према којем је „П конститутивни део [X] уколико је П део процеса који производи X” (De Jaegher et al. 2010: 443). У том смислу, оно што Галагер сматра конститутивним за типичне представнике проши-

рене когниције је само део омогућавајућих или позадинских услова за когнитивно процесирање, а не сам део когнитивног процесирања (Menary, 2013), чиме се спречава претерано проширивање когнитивних система.

Без обзира на то да ли Галагерову позицију треба да посматрамо као оправдавајућу за тврдњу да постоје друштвено проширени когнитивни процеси или је она довољна да се оправда само слабија теза симбиотичке когниције, она свакако указује на врсту утицаја коју друштвене структуре и институције могу имати на процесе мишљења појединца.

б) Лирева дељена интенционалност

Лире (2018) идентификује четири домена у којима може доћи до проширења когниције. То су тело, физичка околина, „информациона околина” и друштвена околина. За разлику од Галагера, Лире сматра да у свим набројаним доменима, укључујући и друштвени, можемо говорити о релевантном когнитивном проширењу које почива на функционално каузалној стратегији коју су поставили Кларк и Чалмерс, те да постоје случајеви где у јаком конститутивном смислу можемо рећи да се когнитивни процеси проширују у друштвену околинину. Дакле, није у питању само друштвени утицај који обликује индивидуалне когнитивне процесе, већ је у питању проширење самих реализатора или носилаца когнитивних процеса.

Како би аргументовао у прилог друштвеном проширењу когниције, Лире разматра дељену (енг. *shared*) интенционалност као могући механизам упарења организма и друштвене околине у јединствени когнитивни систем. Дељена интенционалност би била само један могући механизам упарења, а други потенцијални кандидати би били заједничка пажња, праћење покрета очију, праћење трајекторија, гестикалације, телесни став, кооперативне радње итд. (Luge, 2018) Уместо модела који дељену интенционалност види као инстанцу колективног или групног ума (нпр. Tollefsen, 2006), Лире користи Братманов (Bratman, 1993) индивидуалистички модел који не спаја два субјекта у једног при испољавању дељене интенционалности. Такав индивидуалистички модел, упарен са Кларковим и Чалмерсовим аргументима, омогућава концептуализацију дељене интенционалности као инстанце проширене когниције, где се делови два субјекта делимично налазе у оном другом, али се истовремено задржава њихова индивидуалност, а центар њихове когниције је и даље у њиховим појединачним главама.

Према Братману услови кооперативне активности у којој нешто ти и ја планирамо да урадимо заједно има следећу форму:

„Ми намеравамо да Ј ако

(1) (а) Ја намеравам да ми Ј (б) и ти намераваш да ми Ј.

(2) Ја намеравам да ми Ј у складу са и због ла, лб, и помешаних подпланова ла и лб; ти намераваш да ми Ј у складу са и због ла, лб, и помешаних подпланова ла и лб.

(3) 1 и 2 су нам заједнички познати.” (Bratman, 1993: 106; cf. Lyre, 2018)

Из Лиреове перспективе, Братманова анализа дељене интенционалности би могла да послужи као анализа једног могућег механизма упарења субјекта и ресурса који се налазе ван његове коже у јединствени когнитивни систем, јер дељена интенционалност захтева комплексно преплитање посебних подпланова за извршење комплекснијег заједничког плана, а који се налазе подељени између два субјекта. Према понуђеној слици, заједничка делатност је делимично заснована на проширеним когнитивним стањима и процесима оба учесника која су реализована неуралним стањима оба субјекта. Сваки појединац има сопствену намеру, која се не може приписати оном другом, нити њима заједно, да нешто заједно учине, али је сама појединчева намера конституисана делимично од намера и планова оног другог.

Лиреова анализа пружа један модел према којем можемо концептуализовати најразличитије друштвене интеракције као инстанце проширених когнитивних процеса или проширених менталних стања. У таквим интеракцијама други појединац није само спољашњи фактор који нам својим знањем или умећем помаже да нешто постигнемо, већ његови неурални ресурси и ментална стања постају конститутивни делови нашег когнитивног система, који има сопствени интегритет, сопствене жеље, намере, веровања и циљеве који га усмеравају и воде у интеракцији са околином.

в) Кослинова друштвена протетика

За разлику од аутора о којима смо претходно говорили, наредни аутор којим ћемо се бавити није филозоф, већ психолог и неуронаучник. Стивен Кослин до свог становишта о друштвеној протетици долази независно од Кларка и Чалмерса, али упркос томе користи аргументацију која умногоме подсећа на њихову. Наиме, он чак у фусноти (Kosslyn, 2006), додатој накнадно, јер је текст циркулисао више година пре званичног објављивања, изражава жаљење што није био раније упознат са њиховим радом те на њега није реферирао у свом

поглављу. Кослин као главну разлику између сопственог и Кларковог и Чалмерсовог становишта наводи њихов фокус на проширење путама објеката, док се сам превасходно фокусира на проширење когнитивног субјекта на друштвену околину, тј. на друге појединце. Оно што га, пак, одваја од Галагера и Лиреа, који у први план стављају, редом, теорију одигравања и синхрони карактер проширења, тј. идентификујуће услове за проширена стања и процесе, јесте његово инсистирање на еволутивној, те дијахроничној, улози проширења као и на ограниченим неуралним ресурсима људи. У том погледу он је ближи самом Кларку који у својим другим књигама (2003; 2008) истиче да хипотеза о проширеној когницији није само опис хипотетичких ситуација, нити изолованих актуалних случајева, већ пре опис људске природе и чињенице да смо ми као људи предодређени да будемо својеврсни киборзи. Део еволутивног развоја човека је управо и развој људске културе и трансформација околине на начин који повратно утиче на човека тако да лакше и ефикасније решава проблеме и превазилази препреке које налази у својој околини. Као што даброви граде бране како би активно изменили своју еколошку нишу, човек изградњом културних артефаката ствара своју културну и когнитивну нишу која повратно утиче на когнитивни и еволутивни развој човека (Laland & O'Brien, 2011). Директан утицај таквих околних промена Кослин види у интеракцији мождане пластичности и високо структуриране околине.

Наиме, Кослин тврди да је флексибилност мозга само „друга страна његових ограничења: ми напосто немамо довољно гена како би у потпуности програмирали мозак унапред. Због тога, као и код већине других животиња, функција и структура наших мозгова није у потпуности одређена генима, већ делимично зависи од карактеристика околине у којој се налазимо” (2006: 543). Тако, на пример, стереоскопско виђење зависи од раздаљине наших очију, али таква раздаљина не може ни у принципу бити унапред кодирана. Оно што омогућава развијање различитих способности које не могу бити кодиране у принципу или услед недостатка ресурса јесте начин на који је мозак организован. Гени, према Кослину, припремају мозак за одређену врсту околине, нпр. такве у којој постоје тродимензионални објекти, гравитација, итд. тако што пренасељавају мозак најразличитијим конекцијама неурона, а интеракција са околином фаворизује оне конекције које одговарају стварној околини когнитивног субјекта. Међутим, околина у којој се налазимо није само затечена природна, физичка околина, и утицај околине на мозак није само једносмеран, већ мозак мења околинду на одговарајући начин који ће му омогућити да се у њој лакше сналази. Због лимитираности ресурса,

ограничене брзине процесирања информација и количине информација која се процесира и памти, човек ствара оруђа која ће му омогућити већу ефикасност и успешније решавање задатака. Тако су настали језик, различити видови нотација, компаси, пешачки прелазни, итд. Кослин таква оруђа види као облик класичних протетичких направа, попут вештачке ноге, с том разликом да она представљају когнитивну протетику која се не користи тако ретко као класична физичка протетика, већ свеске, рачунаре и остала помагала користимо готово константно због природе наших когнитивних ограничења. Ипак, артефакти нису једини начин за унапређење когнитивног функционисања, већ се, према Кослину, готово универзално ослањамо на друге појединце у решавању задатака. У том духу он тврди да нас еволуција није само обликовала да сарађујемо у групама, „већ да наш лични идентитет зависи од наших веза са другима” (2006: 542)

„Конкретније, ми се ослањамо на друге људе како би проширили наше когнитивне и емотивне способности. Други нам помажу да формулишемо алтернативе, проценимо опције и доносимо одлуке; други нам такође помажу да тумачимо и контролишемо сопствене емоције. Еволуција је омогућила да наши мозгови буду тако конфигурисани током развоја да смо компатибилни попут ’утичница’ са другим људима, тако да нам други помажу да проширимо своја сопства.” (2006: 547)

Спојеве у којима нам неко дословно позајмљује делове свога мозга како би нам помогао, било пролазне или трајне, Кослин назива друштвеним протетичким системима. Такви системи се разликују од тимова који раде на постизању заједничких циљева и које би пре требало посматрати као случајеве дистрибуираних умова. Друштвени протетички системи (ДП системи) створени су како би се постигао циљ једног појединца уз когнитивне ресурсе другог. Овде можемо видети сличност Кослинове и Лиреове позиције и могућност да се Лиреов модел дељене интенционалности примени на постављање и постизање индивидуалних циљева уз помоћ туђих когнитивних ресурса.

Кослина посебно интересује мотивација људи да улазе у ДП системе. Он сматра да су људи природно мотивисани да стварају највећи могући број ДП система, јер на тај начин омогућавају проширење свога сопства и могућности решавања највећег могућег броја проблема. Наша фактичка проширеност на друге и околину објашњава и стабилност врло малог броја личних карактеристика и мењање нашег карактера у различитим друштвеним контекстима. Међутим, иако је лако објаснити индивидуалну мотивацију за проширење, јер оно доводи до побољшања нашег когнитивног функционисања, Кослин поставља питање зашто би други били мотивисани да стављају своје

когнитивне ресурсе нама на располагање. Према Кослину, други су мотивисани да творе „пасивни” део ДП система са нама, јер очекују у будућности реципроцитет у когнитивном помагању. Такође, сталним проширењима и унапређењима једни другима постајемо од веће помоћи учећи како да се боље упарујемо у комплексне когнитивне целине што даље увећава мотивацију за првобитна упарења у такве системе.

Кослин на овај начин даје једну нову слику наше друштвене природе. Наша потреба за другима није проузрокована жељом да извршавамо заједничке циљеве, већ основнијом потребом да унапредимо сопствене способности за сналажење у околини. Из ове перспективе, људи су по природи отворени системи који се упарују како са одговарајућим објектима и оруђима, попут бележница, компаса и сл., тако и са другим субјектима, не би ли успешније навигирали кроз променљиву и непредвидиву спољашњу околину. Таква проширена визија човека поткрепљена је увидима о неуралној пластичности и повратним спрегама између мозга и околине. Она, пак, води схватању да се сам човеков идентитет проширује ван његових биолошких граница и да је човек „свој” тек када је у одговарајућој вези са околином и другима.

3. Друштвено проширени човек и друштвена изолација

У претходним одељцима видели смо како можемо одговарајуће интеракције човека и околине посматрати као конститутивне за проширење когнитивних система. По функционалистичким претпоставкама когнитивне науке, оно што чини једно стање или један процес когнитивним није његово материјално устројство, већ његова функционална улога у систему који испољава флексибилно или интелигентно понашање у околини. Аутори који заговарају постојање проширених когнитивних система препознају да одговарајуће функционалне улоге не играју само елементи који се налазе у границама биолошких система попут човека, већ да се они могу налазити и ван њих. Типични примери проширења који се налазе у литератури приказују различита упарења човека са одговарајућим артефактима, која или надомешћују изгубљене когнитивне функције или увећавају природне когнитивне способности човека, попут стабилног и поузданог коришћења бележница, рачунара или компаса (Clark & Chalmers, 1998; Clark, 2006; Menary, 2010; Sutton, 2010; Heersmink, 2015). Ипак, као што смо видели, један број аутора указује и на могућност

проширења на друге биолошке системе, односно њихове унутрашње ресурсе, када долази до друштвеног проширења когниције. У овим случајевима није реч о стварању групних или дистрибуираних умова (Hutchins, 1995), умова који нису идентични ниједном уму појединца који их твори и који имају независан идентитет, сопствене циљеве, мотивације и сл. Напротив, у случају друштвеног проширења један појединачни ум користи ресурсе другог за постизање сопствених циљева и решавање сопствених проблема.

Кослиново схватање друштвеног проширења је најплодније и заснива се на увидима које и Кларк износи (2008), а који се тичу генетских, неуралних и когнитивних ограничења људи, њихове неуралне и когнитивне флексибилности, као и улоге еколошких притисака на уобличавање когнитивних процеса, али и могућности да се тим притисцима манипулише кроз конструкцију различитих еколошких ниша које могу бити и културног и когнитивног типа. Ипак, како би Кослиново становиште о коришћењу когнитивних ресурса других људи било добро утемељено као становиште о проширеним конституентима когнитивних процеса, оно би морало да се упари са функционалистичком аргументацијом какву нам нуди Лире (2018). На примеру дељене интенционалности он нам показује зашто намере да урадимо нешто заједно треба да посматрамо као случајеве у којима су те намере широко реализоване и делимично конституисане од делова когнитивног система друге особе. Такође, он нам показује и пут како такву аргументацију можемо применити и на случајеве друштвене кооперације, а којима се бави Кослин. Напокон, Галагер (2013) указује на моћ друштвених институција и норми да измене простор нашег когнитивног деловања. Оне мењају простор онога што је могуће учинити у околини, тј. мењају начин на који прилазимо решавању проблема и нуде нове афордансе за наше перцептивно и когнитивно процесирање.

Сада се можемо запитати како нам перспектива друштвеног проширења когниције помаже да другачије сагледамо последице пандемије на човечанство. С једне стране, границе појединца су проширене на његову материјалну и друштвену околину, с друге стране, присуство патогена и јавне стратегије за сузбијање пандемије утичу на смањење друштвених контаката. Клиничка психологија и психијатрија посматрају утицај пандемије на појединца као скуп негативних спољашњих фактора, међутим, проширена перспектива ове утицаје види као мењање самог појединца или сужавање његових граница које директно утиче на његове когнитивне способности, али и на његов идентитет. Последично, проширена перспектива нам нуди оруђе за разумевање изазова и когнитивних недостатака са којима се

појединац суочава у периоду друштвене изолације, али и смернице за правно и етичко просуђивање различитих поступака и стратегија који се примењују у сузбијању пандемије.

Наиме, као што је Кослин аргументовао (2006), човек је по природи устројен да твори како пролазне, тако и трајне друштвене везе које употпуњују његове ограничене когнитивне способности. Штавише, Кослин тврди да је лични идентитет једног појединца делимично конституисан когнитивним ресурсима других особа (за аргументе у прилог проширеном сопству и личном идентитету видети Milojević, 2020a, Milojević, 2020b, Heersmink, 2020). Он тврди: „сопство се проширује на мозгове других људи. Та идеја је конзистентна са чињеницом да људи имају запањујуће мало стабилних одлика, попут оне да су врло искрени или да имају снажну жељу да буду уредни” (2006: 584). Остале одлике поседујемо само у одговарајућим контекстима, упарени са деловима околине и другим појединцима. Уколико су ове претпоставке исправне, то значи да прекидање различитих друштвених контаката директно утиче на лични интегритет појединца, на његове психолошке одлике и способности. Такође, рад од куће, ван структуриране околине пословног простора коју смо прилагодили различитим задацима које редовно решавамо, утицаће на нашу продуктивност и ефикасност.

Ипак, неко би могао аргументовати да пандемија не доноси прекид друштвених контаката, већ само прекид физичких контаката. Многи активисти, медији и удружења месецима су инсистирали да не треба говорити о увођењу друштвеног дистанцирања и изолације, јер се тиме преноси погрешна порука, уместо тога треба говорити да смо ми само физички удаљени. Међутим, може се рећи да управо таквим инсистирањем преносимо погрешну поруку, јер нам остаје нејасно зашто се онда у том случају осећамо усамљено, као да нам недостаје део нас. Стварна друштвена интеракција која се нормално остварује у физичком контакту и кроз различите сензорно-моторне модалитете, у околностима изолације се одвија путем дигиталних платформи, телефона и сличних направа и апликација. Занемарује се да људи нису виртуелна бића, програми на неуралном хардверу како нас је учила традиционална когнитивна наука, који онда могу сасвим неометано интересовати са другим сличним програмима преко нових дигиталних медија. Људи су пре свега утеловљена бића, а њихови когнитивни процеси зависе од врсте тела и физичке околине у којој се налазе и са којом интересују. Друштвени контакт је увек и физички контакт, а комуникација преко телефона и рачунара је само субоптимални сурогат такве интеракције. Прелазак на Зум или сличне платформе у време пандемије јасно је показао да нпр. није

исто предавати седећи у столици из своје куће и предавати стојећи и шетајући у учионици са ђацима. Предавања нису само пасивно преношење знања, већ низ активности у којима се остварују повратне спреге кроз различите модалитете између предавача и слушаоца. Наша пажња, моћ присећања и расположење увелико зависе од нашег физичког става. Коришћење оловке и свеске или креде и табле нису само оруђа којима се постиже циљ преноса или пријема информација, већ конститутивни делови самих тих процеса. Исто важи и за друге врсте друштвене интеракције. Променом модалитета у којима се оне уобичајено остварују, наша знања како да интереагујемо са другима се стављају *ad acta*. Тиме се мења и сам друштвени контакт, а последично и наше сопствено когнитивно функционисање уколико су ти друштвени контакти били конститутивни за нас саме. Друштвена изолација нас је можда удаљила од особа на које смо се ослањали да нам пруже одређене информације или да за нас решавају неке конкретне задатке. Сада морамо научити како да интереагујемо са њима на нове начине који ће нас последично обликовати у другачије особе.

Када су у питању правни и етички аспекти друштвене изолације, проширена перспектива, опет, не доноси сама по себи нормативне судове, већ само пружа поглед на неке нове аспекте које би требало узети у обзир приликом доношења таквих правно или етички релевантних судова. У расправама о оправданости и исправности стратегија и прописа које су појединачне државе доносиле како би се зауставило ширење вируса SARS-CoV-2 често се указивало на укидање појединачних људских права какво је и оно гарантовано чланом 13. Универзалне декларације о људским правима – право на слободу кретања, а у име заштите живота и здравља појединца. На овом месту нећемо улазити у карактер ових расправа нити прејудицирати било какав одговор који се тиче саме оправданости и исправности донетих одлука различитих државних органа. Оно што желим да нагласим поводом овог питања јесте да у поменутих расправама, поред права гарантованих у правно-етичком домену јавног права које се односи на људска права, у обзир треба узети и одређена права дефинисана приватним позитивним правом, а која се тичу личних права. Наиме, проширена перспектива указује на конститутивну улогу друштвених контаката за лични интегритет и лични идентитет, а личним правима појединца се гарантује неприкосновеност личности појединца. У том смислу, при просуђивању оправданости забране друштвених контаката треба узети у обзир и могућност да се таквом забраном крше не само људска, већ и лична права, односно да се таквим забранама може нашкодити самој личности појединца.

Закључак

У овом раду покушала сам да изнесем једну врсту аргумен- тације која се може користити за одбрану хипотезе да се људи као когнитивни системи понекад проширују у околину. Такође, изне- то је и неколико различитих становишта према којима се људи не проширују само на неживе објекте у околини, већ да они неретко стварају и проширене системе са другим људима. Таква становишта смо једним именом назвали становиштима о „друштвено прошире- ној когницији”. Даље, у облику једног нацрта изнето је и становиште да таква проширења когнитивног процесирања уједно представљају и проширење реализацијске основе самих особа, те да су личности конституисане како од сопствених биолошких елемената, тако и од релевантних артефаката и когнитивних ресурса других особа. Та- кође, аргументовано је у прилог тези да су таква проширења део саме природе човека и да је мотивација за стално друштвено проширење плод урођених неуралних и когнитивних недостатака људи. На крају, из тако осликане перспективе укратко су сагледани и утицаји друш- твене изолације на појединца. Новина коју таква перспектива доноси огледа се у томе што се негативни утицаји изолације не сагледавају само као спољашњи, већ и као делови трансформације самог поједин- ца. Раздвајањем појединца од иначе трајних друштвених контаката он губи делове својих „друштвених протеза” које су постојано надо- мешћивале неке његове когнитивне и емотивне недостатке. Уколико се ови увиди узму у обзир као исправни, свака будућа стратегија која укључује друштвену изолацију требало би да укључи и разматрање утицаја такве изолације на интегритет и идентитет личности.

Библиографија

- Bratman, M. (1993). „Shared intention”, *Ethics* 104 (1): 97–113.
- Carvalho, E. M. de (2019). Socially extending the mind through social affordances, in Steven Gouveia & Manuel Curado (eds.), *Automata's Inner Movie: Science and Philosophy of Mind* (Delaware, USA: Vernon Press): 193–212.
- Cénat, J. M., Blais-Rochette, C., Kokou-Kpolou, C. K., Noorishad, P.-G., Mukunzi, J. N., McIntee, S.-E., Dalexis, R. D., Goulet, M.-A., Labelle, P. R. (2021). „Prevalence of symptoms of depression, anxiety, insomnia, posttraumatic stress disorder, and psychological distress among populations affected by the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis“, *Psychiatry Research* 295.
- Clark, A. & Chalmers, D. J. (1998). „The extended mind“, *Analysis* 58 (1):7–19.

- Clark, A. (2003). *Natural-Born Cyborgs: Minds, Technologies, and the Future of Human Intelligence* (Oxford: Oxford University Press).
- Clark, A. (2006). „Language, embodiment, and the cognitive niche“, *Trends in Cognitive Sciences* 10 (8):370–374.
- Clark, A. (2008). *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension* (Oxford: Oxford University Press).
- De Jaegher, H., Di Paolo, E. & Gallagher, S. (2010). “Can social interaction constitute social cognition?”, *Trends in Cognitive Sciences* 14 (10):441–447.
- Gallagher, S. (2013). “The socially extended mind”, *Cognitive Systems Research* 25–26:4–12.
- Gallagher, S. & Crisafi, A. (2009). “Mental institutions”, *Topoi* 28 (1):45–51.
- Heersmink, R. (2015). “Dimensions of integration in embedded and extended cognitive systems”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 14 (3):577–598.
- Heersmink, R. (2020). “Varieties of the extended self”, *Consciousness and Cognition* 85:103001.
- Hutchins, E. (1995). *Cognition in the Wild* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Kirsh, D. & Maglio, P. (1994). “On distinguishing epistemic from pragmatic action”, *Cognitive Science* 18 (4):513–49.
- Kosslyn, S. M. (2006). “On the Evolution of Human Motivation: The Role of Social Prosthetic Systems”, in S. M. Platek, T. K. Shackelford & J. P. Keenan (Eds.), *Evolutionary cognitive neuroscience* (Cambridge, MA: MIT Press): 541–554.
- Laland, K. N. & O’Brien, M. J. (2011). „Cultural niche construction: an introduction“, *Biological Theory* 6 (3):191–202.
- Lyre, H. (2018). „Socially Extended Cognition and Shared Intentionality“, *Frontiers in Psychology* 9.
- Menary, R. (2007). *Cognitive Integration: Mind and Cognition Unbounded* (Basingstoke: Palgrave-Macmillan).
- Menary, R. (2013). „Cognitive integration, enculturated cognition and the socially extended mind“, *Cognitive systems research* 25–26:26–34.
- Milojevic, M. (2020a). “Extended mind, functionalism, and personal identity”, *Synthese* 197:2143–70.
- Milojević, M. (2020b). „Prošireno sopstvo“, *Theoria* 63:63–85.
- Noë, A. (2005). *Action in Perception* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Olson, E. T. (2011). “The extended self”, *Minds and Machines* 21(4):481–495.
- Pirkis et al. (2021). „Suicide trends in the early months of the COVID-19 pandemic: an interrupted time-series analysis of preliminary data from 21 countries“, *The Lancet*, published online April 13 2021 [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(21\)00091-2](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(21)00091-2)
- Putnam, H. (1975). „The meaning of ‘meaning’“, *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 7:131–193.
- Slors, M. (2019). “Symbiotic cognition as an alternative for socially extended cognition”, *Philosophical Psychology* 32 (8):1179–1203.

- Smart, P., Heersmink, R. & Clowes, R. (2017). „The Cognitive Ecology of the Internet“, in Stephen Cowley & Frederic Vallée-Tourangeau (eds.), *Cognition Beyond the Brain: Computation, Interactivity and Human Artifice (2nd ed.)* (Cham, Switzerland: Springer): 251–282.
- Sutton, J. (2010). „Exograms, interdisciplinarity and the cognitive life of things“, in R. Menary (Ed.), *The Extended Mind* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Tollefsen, D. (2006). „From extended mind to collective mind“, *Cognitive Systems Research* 7 (2):140–150.
- Wilson, R. A. (2004). *Boundaries of the mind: The individual in the fragile sciences* (New York: Cambridge University Press).
- Zachary, Z., Brianna, F., Brianna, L., Garrett, P., Jade, W., Alyssa, D., & Mikayla, K. (2020). „Self-quarantine and weight gain related risk factors during the COVID-19 pandemic“, *Obesity research & clinical practice*, 14(3), 210–216.

Miljana Milojevic*

SOCIALLY EXTENDED COGNITION AND COVID-19 PANDEMIC

Summary: In this paper I aim to offer one novel perspective on the effects of physical and social isolation on an individual in the period of COVID-19 pandemic. Namely, we can distinguish two standard approaches to studying such effects: psychological, which strives to identify emergence and effects of new external stressors on an individual, and legal and ethical, which evaluates justification and correctness of certain public strategies designed to combat the pandemic that jeopardize human rights, such as the right to freedom of movement. The novel perspective, offered in this paper, should not replace any of these approaches, instead it will provide some amendments to them by putting in place a new theoretical framework. The focus of the paper will be on justifying two major assumptions of this novel approach – the assumption that individuals as cognitive systems and selves sometimes extend into the environment, and the assumption that this environment can be social, i.e. that individuals sometimes extend on cognitive resources of other people. If these assumptions can be well founded, some psychological effects of isolation could be reconceptualized as instances of the internal transformations of an individual who loses some of her parts. Also, adopting the view that individuals are socially extended cognitive systems would lead to recognizing novel legal and ethical issues with respect to forced social isolation – endangerment of personal rights pertaining to personal integrity and identity.

Keywords: Extended Cognition, Extended Self, Social Prosthetics, Personal Rights

* Miljana Milojević, Associate Professor, Department of Philosophy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, miljana.milojevic@gmail.com